

REAKCE NA STUDII PETRY BŘEZÁČKOVÉ: PLOSKOVICE A ZÁKUPY. ZAHRADY ANNY MARIE FRANTIŠKY S VŮNÍ ANANASU

MICHAL VOKURKA

Tento text vznikl jako reakce na článek Petry Březáčkové „Ploskovice a Zákupy. Zahrady Anny Marie Františky s vůní ananasu“, který vyšel v *Paginae historiae* v roce 2019.¹ Autor této reakce se dlouhodobě zabývá rodem sasko-lauenburských vévodů. Na problematická místa kritizovaného textu je odkazováno v závorkách v hlavním textu.

Článek Petry Březáčkové je z většiny postaven na poměrně bohatém archivním materiálu z jednotlivých fondů Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha – Administrace toskánských statků. Tyto fondy jsou zpracované, s poměrně nedávnými archivními pomůckami od Jiřiny Juněcové. Další informace, včetně citací pramenného materiálu z těchto fondů, autorka masivně přejímá ze stavebně-historického průzkumu Ploskovic, který zpracovali autoři Petr Macek a Pavel Zahradník (1990). I přes relativně bohatou pramennou základnu vyslovuje autorka několik problematických hypotéz, na které cítím povinnost poukázat. Stejně tak nelze autorce nevytknout slabou práci s odbornou literaturou, na prvním místě opomenutí mladších textů Macka a Zahradníka týkajících se jak Zákup, tak Ploskovic.

O Anně Marii Františce, rozené Sasko-Lauenburské, je konstatováno, že vyrostla v Zákupěch (s. 166). To nelze vyloučit, avšak pro takové tvrzení není podpory. Část dětství pravděpodobně strávila i v Ostrově. Stejně tak by bylo vhodné se vypořádat se starším tvrzením Antona Tscherneye, který zase za domov malé princezny považoval Svádov.² Na stejném místě se autorka zmiňuje, že „Gian Gaston velice nelichotivým způsobem hodnotil jak povahu, tak i vzhled a způsob trávení času své choti.“ Není mi však znám pramen, ve kterém by se Gian Gaston o své ženě vyjadřoval v tomto smyslu. Odkazovaný Bruschiho text, o nějž autorka své tvrzení opírá, také o podobném pramenu nehovoří. V poznámce č. 2 ostatně

1 Březáčková, Petra: Ploskovice a Zákupy. Zahrady Anny Marie Františky s vůní ananasu. *Paginae historiae* 27/1, 2019, s. 166–183.

2 Tscherney, Anton: Schwaden a. d. Elbe: geographisch und geschichtlich dargestellt. Aussig 1894.

autorka správně takové hodnocení Anny Marie Františky, jež je hojně v italské a anglické literatuře, problematizuje s odvoláním na disertaci Jana Pavlíčka. Bohužel ani zde, ani u Pavlíčka není reflektován text Petra Mati k problematice dobových zpráv o povaze toskánské velkovévodkyně.³

Na místě není ani charakteristika Zákup jakožto „malé imitace Versailles“, což je přirovnání převzaté od Harolda Actona (s. 167, pozn. 3). Zákupy však měly k imitaci rezidence Ludvíka XIV. velmi daleko a snad se o to ani stavebníci, ani architekti nepokoušeli. Kromě toho na Actonovu velmi chabém povědomí o Zákupcích nelze stavět odborný text. Následně autorka mluví o vnímání Anny Marie Františky v českých dějinách, avšak bez odkazu na jakoukoliv literaturu. Stejně nepodložena zůstává i informace, že se „Anna Marie Františka rozhodla přestavět a vybudovat [zámek a zahradu v Ploskovicích] nedlouho po sňatku s Gian Gastonem.“ To je dokonce v rozporu se zjištěními dosavadního bádání, která barokní přestavbu zámku datují přibližně k roku 1718. Dokonce se v této souvislosti uvazuje o přebudování Ploskovic jako reakci na zámek Favorite nedaleko Rastattu (cca 1710).⁴ Je tedy nutné odlišovat úpravy zámku a zahrady.

Jednoho z největších omylů se pak autorka podle mého soudu dopouští na s. 168, když erb na nedatovaném vyobrazení ploskovicke zahrady připsala Anně Marii Františce („kresba zahrady s velkovévodkyniným erbem“) a datovala pramen do roku 1732 na základě písemné zprávy o práci malíře Jindřicha Františka Krauseho pro velkovévodkyni. Na prvním místě je potřeba opravit záměnu erbu, protože na diskutované kresbě je vyobrazen erb bavorského vévody Klementa Františka (1722–1770) a jeho ženy Marie Anny Falcko-Sulcbašské (1722–1790)!⁵ Jejich svatba proběhla roku 1742, ale Ploskovice vlastnili až od roku 1753. Proto se domnívám, že vyobrazení pochází až z let 1753–1770, což jsem také publikoval v Historické geografii spolu s inkriminovaným vyobrazením.⁶ Pochopitelně i tato moje hypotéza má své slabé místo, neboť časově spojuje vznik vyobrazení s pou-

3 Maťa, Petr: Princippessa boema. Vyslanec Martelli o Anně Masrii Františce Toskánské a jejím českém zázemí. Souvislosti 13, č. 3–4, 2002, s. 93–98. Pavlíček uvádí tento Maťův článek v literatuře své práce, ale v textu na něj neodkazuje.

4 K Ploskovicím nejpodrobněji Macek, Petr. Barokní architekt Václav Špaček (1689–1751). I–II, disertační práce, ÚDU FF UK, obhájeno 2007, s. 19. Nejnověji pak Týž. Václav Špaček, in: Macek, P. – Biegel, R. – Bachtík, J. (ed.): Barokní architektura v Čechách, Praha 2018, s. 476.

5 Srov. diskutovaná kresba <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00053415&pimage=8&suchbegriff=&l=de#> [19. 6. 2020] a vyobrazení při příležitosti svatby Klemeta Františka a Marie Anny: <http://www.portraitindex.de/documents/obj/oai:baa.onb.at:4891988> [19. 6. 2020].

6 Můj článek vyšel přibližně ve stejné době jako článek Petry Březáčkové, proto se texty vzájemně nemohou reflektovat. Vokurka, Michal: Rezidence sasko-lauenburských princezen. Úpravy sídel a jejich okolí na panstvích Anny Marie Františky a Sibylly Augusty. Historická geografie 45, č. 1, 2019, s. 89–119, zde s. 111.

žitým erbem. Za určitých okolností mohlo dojít i k použití dříve vzniklé kresby a následnému připojení erbu, ale pro toto již poněkud komplikovanější řešení opět (alespoň zatím) chybí pramenné podklady. Není tedy jisté, že jde o Krausovo dílo, jak tvrdí autorka.

Autorka dále na základě kresby a výsledků SHP popisuje ploskovickou zahradu, přičemž text svědčí o jejich dobrých znalostech zahradní architektury a příslušného odborného slovníku. Občas se však vyskytují neobratné formulace („hra v kužel-níky“; jinde např. v případě reflexe božího řádu a politického myšlení v kompozici zahrady; oboje na s. 169). Za problematické považuji vztažení o „alchymistické laboratoři vědeckého myšlení“ k ploskovické zahradě. Autorka zde spíše mechanicky přejímá interpretaci ze zahraniční literatury (M. Conan.), namísto toho, aby činnost zdejších zahradníků, jejich vzdělání a kontakty podrobila bližšímu zkoumání na základě dochovaných pramenů. V následujících poznámkách pod čarou (23–27) je pak odkazováno zkráceným způsobem („ibidem“), což má zjevně být odkaz na SHP autorů Macka a Zahradníka, avšak nejbližší předchozí citací, kam je takto čtenář odkázán, je zmíněný Conan.

Souhlasit beze zbytku nelze ani s interpretací týkající se „podmanění si kraji-ny pomocí nekonečných os vybíhajících od zámku do krajiny“ (s. 169), a to především proto, že tyto osy „končí“ na jasně viditelných místech. To si ostatně autorka mohla přecíst v článku Petra Macka, který sama cituje jen o kousek výše, kde je vše popsáno i vyznačeno pomocí nákresů.⁷ Zakončení těchto os (např. u sochy světce či u kaple na vrcholku kopce), se věnuje i můj text.⁸ Místa jsou navíc dodnes zachována.

V případě zahradníka J. W. Paula není na místě ho označit za „odborníka na šlechtění exotických plodin“ (s. 172) na základě zprávy o tom, že postavil oranžerii. Jistě se jednalo o schopného a dobře postaveného zahradníka, který ve službách vévodkyně a její dědičky měl strávit 48 let (jak je uvedeno na základě citovaného dopisu), ale opět pro šlechtění (na rozdíl od pěstování) chybí jakékoliv podklady. Stejně tak je nepodložená úvaha o Paulovu autorství celého zahradního návrhu.

Snad stylistická neobratnost stojí za informací, že tento zahradník (údajně) založil zahradu „o kterou se od napsání tohoto dopisu staral celých 48 let.“ Připomeňme, že dopis autorka datuje celkem oprávněně do let 1748–1750, a v tomto dopise Paul (Paulus) píše, že v zahradě již 48 let pracoval. To by pak Paulus podle tohoto konstatování Březáčkové strávil práci v zahradě celé 18. století, avšak jen o kousek dále sama autorka datuje konec éry tohoto zahradníka do roku 1759 (s. 173). Je tedy

7 Macek, Petr: Barokní krajinná řešení na toskánských panstvích v Čechách. In: Kompozice zahrad v dějinách umění. České Budějovice – Tábor 1987, s. 74–82.

8 Vokurka, M.: Rezidence, s. 110.

otázkou, zda Paul v dopise uvádí správné údaje, kolik mu vlastně kolem roku 1700 bylo let a zda tehdy mohl vytvořit návrh velkovévodské zahrady.

Na závěr pojednání o Ploskovicích autorka vyslovuje hypotézu o možném sběratelském záměru při pohledu na množství „vlašských stromů“ v inventáři, který má údajně přesahovat „rámec okrasné provinční zámecké zahrady“ (s. 174). Zde je ovšem nezbytně nutné přihlédnout k českému kontextu, srovnat s ostatními zahradami v Čechách a Říši, což autorka ani náznakem nečiní. Není zmíněna jediná odborná práce týkající se zahrad v barokních Čechách (vyjma kompendia Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, které je zmíněno jednou, a to na jiném místě). Většina stromů byla ostatně ve formě malých sazeniček; ono velké množství bylo zkrátka nutné, aby stromy mohly být v celé zahradě. Stejně tak nelze spoléhat na úsudek autorky, když tvrdí, že „na většinu evropských dvorů se tyto plodiny [ananasy a kávovníky] pouze dovážely.“ I zde je nutné odkázat na příslušné zdroje.

V další části článku je pojednáno o Zákupcích, které „tvořily součást rozlehlého komplexu jejího [tj. Anny Marie Františky] panství ve středních a severních Čechách“ (s. 174). Pokud však mluvíme o panství v geografickém smyslu, je nutné použít plurál (tj. jejích panství), protože se jednalo o několik jednotlivých panství (Herrschaften) v držení jedné majitelky. Singulár by pak bylo možné použít v abstraktním smyslu (moc), například ve vztahu k jejím poddaným.⁹

Podle samotné autorky neexistují žádné doklady o existenci skleníků v zákupské zahradě v době Anny Marie Františky (tj. před rokem 1741). To ji však nebrání v přesvědčení, že tam „musely nějaké skleníky pro teplomilné rostliny“ být, a že v nich dokonce „dominovaly ananasovníky“ (s. 175). V první řadě nechápu, proč se autorka, která se v případě Ploskovic dokázala opřít o nepublikovaný SHP, nepodívala do publikovaného průzkumu stejných autorů k Zákupům. Zde by totiž zjistila, že jen v letech 1734–1738 byly vybudovány hned dva skleníky.¹⁰

Dále se v celém textu vyzdvihuje vzácnost ananasovníků a najednou se předpokládá, že dokonce dominovaly v jedné ze zahrad. Zde by bylo i vhodné rozlišit mezi zahradou v Zákupcích jakožto hlavní rezidenci a zahradou v Ploskovicích, která byla přeci jen laděna jiným, možná exotičtější způsobem. Ploskovice byly letním sídlem pro zábavu a kratochvíle. S tím souvisí i interpretace v inventářích doložené stavby „Caffe-Haus“ jakožto skleníku. Vzhledem k udávanému množství květin (27 kusů), je otázkou, zda se nejednalo spíše o nějaký altán určený primár-

9 K pojmu pro české prostředí viz Sander-Faes, Stephan: Herrschaft und Staatlichkeit: Böhmen und die Habsburgermonarchie vom Dreißigjährigen Krieg bis Karl VI, habilitační práce, University of Zurich, 2017, zde s. 108–109.

10 Macek, Petr – Zahradník, Pavel: Zámecký areál v Zákupcích. Průzkumy památek 3, č. 2, 1996, s. 3–34, s. 29.

ně ke konzumaci kávy, nikoliv k pěstování rostlin, neboť v takových zařízeních počet rostlin dalece přesahoval 100 kusů.

Velký problém spatřuji i v samotné retrospektivě na základě inventářů z let 1761 a 1762. Autorka tvrdí, že „exotické plodiny a jejich kolokace navazuje na praktiky a technické zázemí z období Anny Marie Františky a její dcery“. Inventáře tedy vznikly 20 let po smrti velkovévodkyně a 10 let po smrti její dcery. Kromě toho došlo k válečným událostem i kulturnímu posunu na poli zahradního umění, což oboje mohlo značně ovlivnit případnou proměnu zákupské zahrady. Jen těžko si lze představit zahradu, která zůstane 20 let beze změny. Proto se domnívám, že podobnost zahrady Anny Marie Františky se zahradou popisovanou v inventáři nemusí být nutně veliká. Opodstatněna není ani autorčina zmínka o „171 mohutných květináčích“, když pramen (uváděn v článku *in extenso*) hned 100 z těchto 171 inventárních položek charakterizuje jako „Mittle und kleine [Citron bäume]“.

Autorka ukazuje neznalost hospodářských poměrů na panství, když plody ovocných stromů označuje jako „motor místní ekonomiky“ (s. 178). To pro zdejší kraj s rozvíjející se protoindustrií (zpracování vlny, sklárny) není možné akceptovat. I přes výše uvedené problémy s prameny se autorka domnívá, že „seznam exotických plodů [z inventáře z roku 1761] velmi pravděpodobně nedosahuje lesku, který měl za dob velkovévodkyně a její dcery“. Vychází autorka z pomyslného zlatého věku českého baroka v době Anny Marie Františky? A nebylo by lepší použít prameny z období bavorských vévodů v zákupech pro poznání jejich činnosti v Čechách oproti nepodloženým projekcím jejich svědectví do starší doby? Vždyť bavorské období Zákup je badatelsky takřka netknuté, pramenně bohatě podložené a nabízí řadu možností badatelské realizace.

Za nejhodnotnější část probíraného textu považuji pasáž o ananasu. Autorka zde pojednává šíření tohoto ovoce po evropských dvorech, zejména na základě starých tisků. Je otázka, nakolik je toto dvoustránkové pojednání vypovídající a zda jsou uvedené příklady reprezentativní. I tak si však neodpustím poznámku k poznámce 47, kde je citován jistý „Casiglioni“ a jeho dílo „Storia delle pinte forastiere“ z roku 2008. Pravděpodobně se má jednat o moderní vydání tisku Luigiho Castilioniho *Storia delle piante forastiere...*, který poprvé vyšel roku 1791. Buď by bylo vhodné uvést, že se jedná o edici, nebo citovat dnes již snadno dostupný (digitalizovaný) originál, aby bylo z citace jasné, že jde o dobové dílo, nikoliv o moderní odbornou literaturu.

V závěru článku autorka konstatuje, že její příspěvek přináší „nové archivní objevy“. Je však diskutabilní, nakolik lze vůbec uskutečnit archivní objevy ve zpracovaném fondu s digitalizovaným inventářem. Na dotaz „zahrady“ archivní databáze najde příslušné archiválie, které si může každý objednat. Nepochybuji o tom, že spolu s autorkou nejsme jedinými, komu jsou alespoň některé z těchto „objevů“ známé několik let.

Pro vyvarování se takovýchto objevů by přitom stačilo dbát zásad etické vědecké práce: číst a citovat texty k danému tématu, důsledně kriticky přistupovat k archivnímu materiálu a každou informaci, kterou chci publikovat, ověřit jak v dostupné (tj. publikované) literatuře, tak logickou úvahou. K tomu by mělo být nápomocno i redakční a recenzní řízení, které by mělo odhalit závažné nedostatky a přispět k jejich napravení. Stejně tak se zde ukazují limity práce jednotlivce na poli interdisciplinárního bádání. Věřím, že pokud se autorka bude nadále věnovat tématům z historie zahradní architektury, dodrží výše předestřená pravidla a případně rovnou naváže spolupráci s příslušnými odborníky, aby nedocházelo k výše popsaným pochybením.